

OFFICIAL PRESS RELEASE

22 Sanuali 2019

Tu'utu'uni ki he Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga

Na'e tali 'e he Poate 'a e kau Talēkita 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga' hili 'enau fuofua fakataha 'o e ta'u 2019, 'i he 'aho 17 'o Sanuali 2019, ke kei hokohoko atu ai pē 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue fakapa'anga lolotonga 'a ia 'oku hā atu 'i lalo'. 'Oku fakataumu'a eni ke ngāue'aki 'a e hulu 'i he pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē, 'o fakafou mai 'i hono tuku atu 'a e ngaahi nō ki tu'a ke ne faka'ai'ai mo pātoloaki 'a e tupu faka'ekonōmika 'a e fonua'.

- a. Ke kei hoko atu pē hono ta'etotongi ha tupu (interest) 'i he ngaahi 'akauni pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē' (Exchange Settlement Account) 'oku fakahū 'i he Pangikē Pule' (zero interest rate policy);
- e. Ke 'oua 'e toe ma'ulalo hifo 'i he peseti 'e 80 'a e lahi e ngaahi nō 'oku tuku atu 'e he ngaahi pangikē 'o fakahoa ki he lahi 'o 'enau ngaahi fakahū pa'anga' (loans/deposit ratio);
- f. Ke kei tauhi pē 'a e lahi 'o e pa'anga 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale, 'a ia 'oku tu'utu'uni fakalao ke tauhi 'i he Pangikē Pule' (Statutory Reserve Deposit) 'i he peseti 'e 10; pea
- h. Ke tu'uma'u pē 'a e faka'amu ki he hihiki e totongi 'o e ngaahi koloa' (inflation reference rate) 'i he peseti 'e 5.

Na'e fakahā 'e he Kōvana 'o e Pangikē Pule', Sione Ngongo Kioa, na'e lelei 'a e ngaahi ngāue faka'ekonōmika' 'i he lolotonga 'o e māhina Nōvema', neongo na'e tupu māmālie 'o fakahoa ki he māhina ko 'Okatopa'. Na'e hokohoko atu ai pē 'a e tupu ma'olunga 'a e lahi 'o e ngoue na'e uta atu ki muli 'aki 'a e peseti 'e 87.7 'o fakahoa ki he tupu peseti 'e 109.4 'i 'Okatopa'. Na'e makatu'unga 'eni mei he lahi ange 'a hono hū atu 'o e ngoue hina' 'i Nōvema pea pehē ki he ngaahi fua'ikau' 'o hangē ko e meleni' mo e mei'. Na'e tupu mo e ngaahi nō na'e tuku atu ki he sekitoa fakatupu koloa' (secondary sector) 'o hā mahino mei heni 'a e fakafuofua 'e tupu mo toe lahi ange 'a e ngaahi ngāue 'i he sekitoa ni. Na'e tupu 'a e ngaahi nō ki he tafa'aki langa fakapisinisi' 'aki 'a e peseti 'e 1.1 'o fakahoa ia ki he peseti 'e 9.6 'i 'Okatopa 2018. Na'e toe tupu mo e ngaahi nō fo'ou ki he nō fale taautaha' pea mo e nō fakapisinisi 'o fakataumu'a ki he langa fale' pea mo e fo'u koloa' (manufacturing). Na'e hiki hake 'a e lahi 'o e ngaahi koniteina na'e lesisita 'i Novema', 'o tautautefito ki he ngaahi koniteina taumu'a fakatautaha' 'o hā mahino ai 'a e femou'ekina e sekitoa fefakatau'aki fakatautaha' 'o 'ikai fakafou 'i he maketi' pea 'oku mahino mei heni 'a e teuteu 'a e kakai' ki he ngaahi katoanga (festive season) 'i he ngaahi māhina ka hoko'. Na'e holo 'a e pa'anga hū mai mei he fefolau'aki' 'o fenāpasi ia mo e holo e lahi 'a e vakapuna ne tū'uta mai ki Tonga'ni mei tu'apule'anga' neongo na'e 'i he tu'unga tatau pē 'a e tokolahi 'o e kakai na'e tū'uta mai ki Tonga'ni. Na'e tokoni' 'e he tupu peseti 'e 14.8 'a e ngaahi nō fo'ou fakatautaha', neongo na'e ma'ulalo ange 'i he tupu peseti 'e 33.3 'o e māhina kuo'osi', ke toe mālohi ange ai 'a e ngaahi fefakatau'aki fakatau koloa'. Na'e holo mo e talafi pa'anga mai mei muli 'aki 'a e \$0.6 miliona 'i Nōvema.

'Oku kei 'i he tu'unga lelei pē 'a e fai fatongia 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale' 'i he māhina ko Nōvema 2018, 'o makatu'unga mei'he lahi ange 'a 'enau pa'anga ngāue', tu'unga fakafiemālie 'a 'enau tupu' (profitability), neongo na'e holo. Na'e fakalalaka 'a e tu'unga 'a e ngaahi nō 'oku palopalema' 'i Nōvema. Na'e holo 'a e fakahū pa'anga 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale ki he Pangikē Pule' 'o fakatupunga ai e holo 'i he pa'anga ngāue (reserve money). Na'e holo e fakahū pa'anga' 'o makatu'unga mei ai e tupu 'a e lahi 'o e ngaahi nō 'i hono fakahoa ki he lahi 'o e ngaahi fakahū pa'anga' (loans/deposit ratio) mei he peseti 'e 73.3 'i he māhina kuo'osi' ki he peseti 'e 74.9 'i Nōvema. Kaekehe, 'oku kei ma'ulalo pē 'eni 'i he tu'unga kuo tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule' ke a'usia 'e he ngaahi pangikē, 'a ia ko e peseti 'e 80. 'Oku hā mei heni 'a e kei 'i ai pē 'a e faingamālie ke toe fakalahi 'a e ngaahi nō ke tuku atu 'e he ngaahi pangikē. Na'e holo mo e hulu 'i he 'avalisi 'o e totongi tupu 'i he nō mo e 'avalisi 'o e totongi tupu 'i he fakahū pa'anga' (weighted average interest rate spread) 'o makatu'unga mei'he holo 'i he 'avalisi 'o e totongi tupu 'i he nō (weighted average lending rate).

Na'e hiki hake 'a e pa'anga talifaki 'i muli' (foreign reserves) ki he \$468.7 miliona 'o makatu'unga mei' he lahi ange 'a e pa'anga hū mai faka'ofisiale', 'a ia na'e fakataumu'a mai ki he pule'anga' ke tokoni ki he 'enau patiseti' pea pehē foki ki he ngaahi polōseki'. 'Oku fe'unga 'a e tu'unga lolotonga 'o e pa'anga talifaki' pea mo e māhina 'e 7.4 'o e koloa mo e ngaahi ngāue hū mai mei muli'.

Na'e holo 'a e totongi koloa fakalūkufua' 'i Nōvema makatu'unga mei he ma'ulalo ange 'a e totongi 'o e me'akai fakalotofonua, me'akai hū mai mei muli', mo e totongi lolo'. Ka neongo ia', na'e hiki hake 'a e totongi fakalūkufua 'o e ngaahi koloa fakata'u' ki he peseti 'e 6.5 'o fakahoa ki he peseti 'e 6.2 'i 'Okatopa 2018. Na'e ilonga e hihiki 'o e totongi koloa

fakalotofonua' mei he totongi 'o e me'akai fakalotofonua', tapaka', kava malohi', kava-Tonga', koloa vala' mo e sevesi 'o e ngāue faka-keita'. Ko e ngaahi koloa hū mai mei muli na'e hiki 'a hono totongi' na'e kau ki ai 'a e totongi lolo', tapaka', kava malohi', kasa' (liquid petroleum gas) pea mo e koloa sū mo e vala'.

'Oku fakafuofua 'e he Pangikē Pule' 'e kei tupu pe 'a e tu'unga faka'ekonōmika 'a e fonua' 'i he kaha'u', kā 'e ala uesia 'a e fakafuofua ko 'eni' mei he ngaahi feliliuaki e 'ea'. Ko e pa'anga talifaki 'i muli 'oku fakafuofua 'e kei 'i he tu'unga fakafiemālie pē pea 'e holo 'a e hikihiki 'i he totongi koloa'. 'Oku hokohoko atu ai pē 'a e tu'unga fakafiemālie 'a e ngaahi pangikē.

Koe'uhī ko e ngaahi fakamatala ko 'eni', 'e hokohoko atu ai pē 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue fakapa'anga lolotonga'. 'Oku kei fakahoko pe 'e he Pangikē Pule' hono siofi ke fakahoko ha ngaahi fokotu'utu'u ngāue 'o fakataumu'a ke ngāue'aki 'a e hulu 'i he pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē 'aki hono faka'ai'ai e ngaahi pangikē ke toe fakalahi 'a e ngaahi nō 'oku tuku atu ki he kakai' ke pou pou mo pātoloaki ha tupu faka'ekonōmika 'oku ma'uma'uluta mo tolonga. Pea 'e kei hokohoko atu ai pē 'a e tokanga 'a e Pangikē Pule' ki hono muimui'i ofi e ngaahi fakalalaka faka'ekonōmika fakalotofonua' mo tu'apule'anga', mo tu'u mateuteu ke liliu 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga 'o ka fiema'u.

Ki ha ngaahi fakamatala fakaikiiki kātaki 'o fetu'utaki ki he:

Tafa'aki 'Ekonōmika

Telefoni: (676) 24 057

Fax: (676) 24201

Email: nrbt@reservebank.to